

Uciei te Gherdëina

L pëcalën fosch ("Schwarzspecht") ie l majer de nosc pëcalëns. L mpand si prejënza cum si gran bujons ti lëns y nce cum la steles propi grandes che l desmaza ora y che n vëjja sot al lën. (Foto de Marco Obletter)

La valeda de Gherdëina pieta d'uni sort de ambienc naturei, che ie de gran mpurtanza sibe per i uciei che fej coa, sibe per i uciei che passa tlo da nëus ntan si migrazion, sibe per de tei che passa l inviern tl'Elpes. Duc chisc tieres à debujën de raions ecologics per sëuraviver y l ne n'ie nia mé da scuné i ambienc de reproduzion, ulache i fej coa, ma drë' tan nce pitli raions naturei, per ti dé l mesun de se refé ntan si viages lonc d'ansciuda y d'autonn.

“Cialé dl scich organich”

Perchël ie uni verzon, uni cianton rich de biodiversità n gran valor per duc i nsec y nsci nce per i uciei che adrova zënzaüter si gheneda. Per realisé vel’ da de tel fössel debujën de sië tert assé i prei, de lascé viver uni pitla siena, de scuné l “scich” organich.

La grupa per la defendura di uciei de Gherdëina nasc tl 1995

Te Gherdëina iel bele tl 1995 unì metù su “La grupa per la defendura di uciei”. Marco Obletter, Pauli Laimer y Leo Moroder ova nvià via la grupa ai 9 de jené dl 1995, ti dajan nce l inuem. L fin dla grupa ie chël de studië l cumpurtamënt di uciei y de mparé a cunëscer duta la sortes de uciei che l ie te nosc raions de Gherdëina. Mé cunescian bën chësta materia pössen ntënder miec l mond nteressant dl’avifauna y se muever pona aldò per i stravardé.

La migrazion di uciei

La migrazion di uciei ie una dla cosses plu nteressantes tl ciamp dl’ornitologia y un di fenomenns plu spettaculeres de duta la biologia. Gran pert di uciei muessa se spusté d’autonn ajache l ti vën a mancë l maië: mosces y chëifri ne giapi nia d’inviern. N possa di che duc i uciei se sposta d’autonn y d’ansciuda. Vel’ un, sciche la rondula o l cuch, ma nce trueps d’autri, jola nchin sot al Sahara, tl’Africa Zentrela y dl Sud per passé l inviern. D’autri ne jola nia tan lonc, ma mpo n bel gran tòch, sce n cunscidra la fisiologia de n tel pitl tier: chisc se tën su ntan la sajon frëida tl’Africa dl Nord o tl’Europa dl Sud. Truep uciei che ie te nosc raions à chësta strategia de migrazion ntan l ann. Nce zaisli, pietcuceni, archëc, fuschëc dala cazina jola doi iedesc al ann tan lonc. Nëus pudon i usservé ntan dut l ann, ma d’instà y d’inviern iel dut d’autri ndividua che sauta y jola ncantëur te nosc verzons y bòsc.

Pona iel chëi che se sposta mé puech, restan te nosc raions. Vel’ un jola dala montes ju tla valedes, vel’ auter n tòch ju per la Talia, mo d’autri muda mé ambient, coche per ejëmpl la mosules y l chimpl.

Perchël pössen di che tan che duc i uciei se sposta. L manco de duc se sposta i majeri uciei de nosta montes y de nosc bòsc: pëcalëns, gëi y puec d’autri.

“L cuch se trasfurmea d’autonn te n spurvel”

Ma co iesen pa ruvei sëura sun duta chësta cunescënzes dl’ornitologia? Aristoteles (384 – 322 dan G.C.) minova che la rondules passa l inviern durmian tl paltan, che n cuch se trasfurmea d’autonn te n spurvel y spiegova nsci ciuldì che truepa sortes manciova ntan la sajon frëida.

Tl 2015 à bonamënter fat coa na caia ("Wachtel") sun Mont de Sëuc. La caies ie scialdi reres, l'ie rie a les udëi, ma dantaldut pössen audì si trëi silbes tipiches sciche "pich-vervich" che vën dal nia ora de n pra mo nia sià. Les vën mo stlupetedes mpue' dloncora y si neves fej la fin tl taier sun mëisa. Sun la fotografia vëjjen na caia pïeda tla rëies per studies scientifices y lasceda riesc da dedò inò julé. (Foto de Iacun Prugger)

Anelé uciei

Al didancuei sà n plu o manco avisa coche i tieres se sposta. Tres l'atività de anelamënt de uciei, nasciuda bele dan passa cënt ani tla Danimarca, iel unì stlarì truep aspec dl'avifauna.

Nce te nosc raions iel esperc nseniei ju y autorisei, che se dà ju cun i studies di uciei tres l'anelamënt scientific, dantaldut sun Jëuf de Frea y a Urtijëi. Resultac plu avisa de chisc studies pössen udëi sot ala plata internet vogelschutz-suedtirol.it.

I uciei vën piei cun rëies aposta, anelei cun n anel de aluminium lesier, muserei ju, pesei y vel' menut do inò lascei julé. Chësta atività, praticheda sëura dut l'mond, ie unida studieda avisa, acioche l'ne ti vënie nia fat dann ai uciei. Nsci ulessans nce nformé y prië bel i letëures dl Calënder de Gherdëina che ëssa da udëi rëies verticheles ncantëur, de liejer i placac tachei su y de tenì ite la regules ndichedes.

L'atività de anelamënt scientific à l'fin de abiné adum dac de gran mpurtanza per la scienza y per la scunanza dla natura. L'fin ne n'ie defin nia persunel, ma l'ie na maniera scientifica per giapé plu nformazions che l'ie mesun n con' dla vita di uciei. Uni dat juda a spieghé la migrazion di uciei, de recunëscer i raions che i uciei adrova per sëuraviver ntan si viages y nia mé. Oradechël iel permò cun l'anelamënt unit tler tan giut che duta la

sortes viv, sce n pèr sta adum na vita, sce les fej for coa tla medema luegia, ulache i jëuni va a crì si raions nueves o nce mo d'autri aspec.

L fuschët dala cazina te Nghiltiera y l berloch dla sienes tlo da nëus

Na descuvierta drèt atuela iel n con' dla populazion de fuschët dala cazina ("Mönchsgrasmücke") che fej coa tla Polonia y tla Republica Ceca y ntëurvia. Chisc uciei va a passé l inviern te Nghiltiera, sciaudeda ntan i mënsc frëic dal'eghes ciaudes dl Mexico, che fej a na maniera che chisc fuschëc posse sëuraviver. Chësta fenomenologia de migrazion ne fova mo dan puec ani nia defin tlera.

Ala fin ie pië uciei a fin scientifich, l anelamënt, nce de mpurtanza per uni sëura n con' de ce sortes che l ie te n cër' raion, ma che n ne vëija y n ne aud scenó nia. Per ejëmpl ie l berloch dla sienes ("Heckenbraunelle") mpue' te uni ambient, nce tlo da nëus. Ma l ie rie a l spië o a l audi danter la vegetazion fita. Zënza l anelamënt ne savëssen nia tan suvënz che l ie.

I bie mandli dl chimpl ("Gimpel") dal piet cuociun vëjjen dantaldut d'inviern ti luesc. Chisc uciei delicac maia gën graniei y bossles. (Dessëni de Alma Moroder)

Uciei te Gherdëina: manco rondules

Te Gherdëina iel d'uni sort de uciei, nce uciei da stramp reres che passa tlo da nëus ntan la migrazion. Oradechël ie nosta avifauna dantaldut alpina: sortes che à gën la montes, i bòsc da odla, i crëps y nsci inant. Vel'un

se arà ntendù che la cumpèida dla rondules ie jita dojù ti ultimi ani. Y la ie propi nsci. Nce te truep d’autri luesc dl Südtirol àn abadà che l ie scialdi manco rondules de cësa (“Rauchschwalbe”) y rondules blances (“Mehlschwalbe”). Chësc ie n fenomenn a nivel europeich y i scienziac ti dà la gauja al mancë de nsec y de mosces, che fej ora l maië dla rondules, ala gran stënta de lueges adatedes per fé coa, ma dantaldut ala puecia gheneda ti raions dla coes. Oradechël muessen nce cunscidré che l vën a mancë for plu y plu ambienc naturei che la rondules adrova ntan si viac lonch nchin tl’Africa. N possa nce ti jì ancontra y ti judé a chisc blòt tieres: per ejëmpl fé a na maniera che la rondules abine paltan per fé coa o mëter su coes artifizieles pra cësa; d’altra nfirmazions y cunsëies vëjjen sot a vogelwarte.ch.

“La bela Mont de Sëuc ie n paravis per uciei”

Nosta natura te nosta valeda ie mo puech arzicheda y perchël messons cialé de manteni mo la biodiversità: la bela Mont de Sëuc ie n paravis per uciei che fej coa iló o se fërma iló per se ngrascé y avëi la forza de julé inant. Nce la sienes y i lëns da fueia ora per l Derjon ie de gran valor, ie n ambient unich te Gherdëina; o i prei y la sienes da pert da surëdl dla valeda, su per Ch’l Piz a Urtijëi, Ulëta nchin Plesdinaz, pieta raions adatei per sëuraviver nce per sortes reres. Speron che chisc ambienc reste mo giut tan atratifs per i tieres.

“Cialonsi for ai uciei”

Scumencëde a ti cialé ai uciei mpue’ dloncora ulache sëis iusta, nce ntëur cësa. Sce n cëla avisa pòssen n amiré for de nueves, da culëures, de burc, de bie, de grijes, de rosc, de grasc, de anei y de reres.

Ve mbince na bona letura dl Calënder de Gherdëina.

Iacun Prugger